

ARŪNAS VYŠNIAUSKAS

VILNIUS – ŽYDŲ BUNDO CENTRAS XIX AMŽIAUS PABAIGOJE*

XIX amžiaus pabaigoje Vilnius buvo svarbus socialistinių sąjūdžių centras. Čia 1883 m. įvyko „Proletariato“ partijos I suvažiavimas. 1893 metais Vilniuje įvyko Lenkijos socialistų partijos I suvažiavimas. 1896 metais Vilniuje įkurta Lietuvos socialdemokratų partija. 1899–1900 metais įkurtos Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratijos pagrindiniai iniciatoriai buvo pabėgę iš tremties Vilniaus socialdemokratai – Feliksas Dzeržinskis ir Stanislovas Trusevičius. Tai anaiptol dar ne visos Vilniuje ar vilniečių iniciatyva įkurtos socialistinės organizacijos. 1897 metų rugsėjį (senu stiliumi) Vilniuje įvyko žydų socialdemokratų atstovų suvažiavimas, įkūręs Visuotinę žydų darbininkų sąjungą Rusijoje ir Lenkijoje (sutrumpintai – Bundas). Be to, nors RSDDP I suvažiavimas įvyko Minske, tai yra apie 200 km nuo Vilniaus, tačiau jį organizavo daugiausia bundininkai. Iš 9 suvažiavimo delegatų 5 buvo žydai, 3 iš jų – bundininkai iš Vilniaus.

Bundo ir RSDDP įkūrimo procesas buvo taip susipynęs, kad rusų politinė policija dėl šių 2 organizacijų įkūrimo sudarė net vieną bendrą bylą „Dело о RSDRP i Bunde“. Ši byla saugoma Maskvoje, buvusiame SSRS centriname valstybiniame Spalio revoliucijos archyve. Iš viso tuojuo po RSDDP I suvažiavimo visoje Rusijos imperijoje buvo suimta apie 500 žmonių. RSDDP CK funkcijas laikinai dar bandė vykdyti Bundo CK, tačiau 1898 m. vasarą buvo suimtas ir pagrindinis Bundo aktyvas. Kiekvieno tokio arešto metu būdavo sudaromos bylos, kurių daug yra išlikusių archyvuose. Tačiau šie vertingi šaltiniai, atspindintys Bundo organizacijų veiklą, istorikų darbuose yra mažai panaudoti. Štai 3-me dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje dar pasirodydavo vertingų darbų apie Bundo ir žydų darbininkų judėjimo istoriją, o nuo 4-ojo dešimtmečio šie tyrinėjimai buvo nutraukti represiniu būdu ir gerą pusšimtį metų Sovietų Sąjungoje nebuvo įmanomas bent kiek objektyvesnis Bundo ir žydų darbininkų judėjimo istorijos tyrimas. Savaiame suprantama, sovietinio laikotarpio Lietuvoje tokie tyrinėjimai taip pat buvo tabu. Norėčiau tikėti, kad Vilniaus universitete įkurtas Judaikos studijų centras

* Straipsnis parašytas autoriaus pranešimo, skaityto mokslinėje konferencijoje „Judaika, žydų civilizacija ir žydų mintis“ Vilniuje, 1993 m. kovo 22–26 d., pagrindu.

atgaivins žydų mokslinių tyrimų tradicijas, egzistavusias Vilniuje iki II pasaulinio karo, ir taps solidžia, autoritetinga institucija mokslo pasaulyje.

Toliau aš norėčiau aptarti kai kurias XIX amžiaus realijas, prie kurių prisitaikė Vilniaus žydų revoliucionieriai, įkūrę Visuotinę žydų darbininkų sąjungą Rusijoje ir Lenkijoje. Reikia pasakyti, kad tie žmonės, kūrę žydų Būdą, buvo aprusėję žydai. Aleksandras Kremeris, laikomas „Bundo tėvu“, XIX a. pabaigoje net nemokėjo taisyklingai rašyti jidiš kalba. Vilniaus aprusėję žydų socialdemokratai pirmuosius savo leidinius, leidžiamus rusiškai, pasirašinėjo ne kaip „žydų“, o kaip „rusų“ socialdemokratai. Lenkų socialistų kaltinimai, kad esą Vilniaus žydų socialdemokratai užsiima Lietuvos rusifikacija, buvo ne be pagrindo. Nors Lenkijos socialistų partijos ir Lietuvos socialdemokratų partijos veikėjai siūlė integruotis Vilniaus žydų socialdemokratams atitinkamai į Lenkijos ar Lietuvos revoliucinį judėjimą, tačiau pastarieji tai atmetė ir pasisakė už vieną visą Rusijos imperiją apimiančią socialdemokratų partiją.

Vilniaus žydų socialdemokratai daug ką darė savo iniciatyva, tačiau pagrindiniai Rusijos socialdemokratų partijos įkūrimo iniciatoriai buvo ne jie. Tokios partijos įkūrimas buvo inspiruojamas iš užsienio, ir tai darė Darbo išvadavimo grupė. Šios grupės nariai norėjo, kad juos paremtų organizacijos Maskvoje ir Peterburge, tačiau dėl dažnų areštų tai pasirodė neįmanoma. Po D. Blagojevo grupės sutriuškinimo 1885–1886 metais ilgam nutrūko netgi nuolatiniai ryšiai tarp Darbo išvadavimo grupės ir Rusijoje veikusiu socialdemokratų. Tik nuo 1893–1894 metų vėl buvo atkurti pastovesni ryšiai, ir svarbiausias vaidmuo teko Vilniaus žydų socialdemokratų grupei. Dėl patogios geografinės padėties, nelegalios literatūros gabenimo per sieną tradicijų, vietinių žydų nuveikto organizacinio darbo, Vilnius tapo svarbiu formuojamos Rusijos socialdemokratijos konspiraciniu centru. Kaip tik 1893–1894 metais Vilniaus žydų socialdemokratai pabandė užsiimti platesne organizacine veikla, tačiau tada pritrūko patikimų žmonių ir organizacijų kituose miestuose. Vilniečiai tada nutarė siųsti savo žmones į kitus Rusijos imperijos miestus (net ir į Varšuvą) ir šitaip išplėsti savo įtaką. Tiesa, santykiai tarp vilniečių ir kai kurių kitų Rusijos imperijos miestų socialdemokratų nebuvo subordinuoti. Ne visi rusų socialdemokratai buvo linkę pripažinti vilniečių pretenzijas tapti pagrindiniais Rusijos socialdemokratų partijos organizatoriais. Kita vertus, santykiai tarp vilniečių ir Darbo išvadavimo grupės taip pat buvo komplikuoti. Vilniečiai laikė save autoritetingais darbininkų organizavimo dalykuose, buvo pasiruošę, jei reikia, ginti savo nuomonę ir nebuvo linkę akiai klausyti visų nurodymų iš užsienio. Dėl to tarp G. Plechanovo rato žmonių užsienyje susidarė nuomonė, kad Vilniaus

žydų socialdemokratai – „sunkūs žmonės“. Iš pradžių tokia nuomonė, matyt, ėmė formuotis dėl G. Plechanovo ir L. Jogicheso konflikto emigracijoje¹, o vėlesni santykiai su vilniečiais šią nuomonę patvirtino. Komplikuotus santykius tarp Darbo išvadavimo grupės ir Vilniaus žydų socialdemokratų norėčiau pailiustruoti vienu epizodu, kurį aprašė savo atsiminimuose rusų revoliucionierius K. Tachtariovas². Tai apie G. Plechanovo ir A. Kremerio susitikimą Šveicarijoje 1897 metų vasarą.

Nors G. Plechanovas primygtinai vilniečių prašymu 1896 m. Londono tarptautiniame socialistiniame kongrese pasinaudojo mandatu nuo 1000 organizuotų žydų darbininkų iš Vilniaus, nors 1896 m. rudenį Vilniaus žydų socialdemokratai, sužinoję, kad G. Plechanovas serga, pasiuntė jam pinigų gydymuisi, tačiau jau pirmas A. Kremerio ir G. Plechanovo susitikimas Ciuriche 1897 metais pasibaigė fiasko.

G. Plechanovas buvo gerai išstudijavęs 1894 m. A. Kremerio rankraštinę brošiūrą „Apie agitaciją“ ir jam nepatiko jos turinys, siūloma agitacinė taktika. Dėl to, vos tik pamatęs A. Kremerį, G. Plechanovas įnirtingai jį užsipuolė. A. Kremeris išėjo išsikeičęs, net nepalikęs savo adreso Ciuriche. Šiame pirmame A. Kremerio susitikime su Darbo išvadavimo grupės lyderiais K. Tachtariovas nedalyvavo, tačiau tos pačios dienos vakare susijaudinusi V. Zasulič jam papasakojo apie konfliktą ir klausė: „Kas dabar bus?“ Ji prašė K. Tachtariovo suvesti su vilniečiu. Prie šio prašymo prisidėjo ir D. Kolcovas (Ginzburgas). K. Tachtariovas, žinojęs, kur laikinai A. Kremeris apsistojęs Ciuriche, pažadėjo jį nuraminti ir iš ryto jį atvesti pas V. Zasulič. Pats G. Plechanovas suprato, kokią galbūt lemtingą klaidą padarė, ir kitos dienos rytą dar prieš aštuonias atėjo prie viešbučio, kuriame buvo apsistojęs K. Tachtariovas, kuris nustebo tokiu ankstyvu vizitu. G. Plechanovas buvo blogai nusiteikęs ir vos tik pasisveikinęs paklausė: „Ar jūs nežinote jūsų vilniečio adreso ir ar negalėtumėte suorganizuoti mūsų susitikimo? Mūsų pokalbis buvo labai nemalonus, jis gali turėti labai negerų pasekmių. Padėkite išspręsti šį reikalą“. Žinoma, K. Tachtariovas padėjo, ir tą pačią dieną G. Plechanovas su A. Kremeriu susitiko vienoje kavinėje. Čia jie susitarė antrąkart surengti vilniečio susitikimą su Darbo išvadavimo grupe. Šis susitikimas įvyko tos pačios dienos vakare miškelyje prie Ciuricho. Deja, vėl baigėsi nesėkmingai. Kai tik buvo pradėta kalbėti apie rusų organizacijų veiklą ir agitacinę taktiką, vėl įsiliepsnojo ginčas tarp G. Plechanovo ir A. Kremerio. Ginčo metu kiti Darbo išvadavimo grupės nariai tylėjo. G. Plechanovas kritikavo Rusijoje veikiančius socialdemokratų už jų taktiką, besiremiančią darbininkų kasdienių interesų gynimu. A. Kremeris ir K. Tachtariovas šią taktiką gynė. G. Plechanovui pasirodė, kad jį moko ir jis sušuko

savo oponentams: „Jūsų dar nebuvo, o mes jau po kartuvėmis vaikščiojom!” Po šių žodžių G. Plechanovas išėjo. Paskui jį, nė žodžio netarę, pasitraukė V. Zasulič ir kiti Darbo išvadavimo grupės nariai. Kaip rašė savo atsiminimuose K. Tachtariovas, jie iš Plechanovo nesitikėjo tokių generoliškų manierių. Vis dėlto po poros dienų A. Kremeris ir K. Tachtariovas vėl buvo pakviesti, šį kartą į P. Akselrodo butą. Šiame susitikime aktyviai dalyvavo P. Akselrodas, o ir pats G. Plechanovas pakeitė toną. Pagaliau buvo susitarta dėl pagrindinio dalyko. K. Tachtariovas apie tai savo atsiminimuose rašė: „Buvo išaiškinta būtinybė sujungti visas veikiančias Rusijoje socialdemokratinės organizacijos, kurių atstovas užsienyje turi būti Darbo išvadavimo grupė. Tokiu būdu buvo pasiektas visiškas susitarimas, kuris ir buvo išreikštas atitinkama rašytine forma, sukurta, kiek atsimenu, P. Akselrodo³.”

Taigi geidžiamas abiem pusėms susitarimas buvo pasiektas. Darbo išvadavimo grupė buvo generolai be armijos, ir jiems reikėjo tėvynėje partijos bei jos įgaliojimų, kad galėtų kažkam rimtam atstovauti ir vykdyti „didelę politiką” užsienyje. A. Kremeris buvo kaip tik toks žmogus, galėjęs tą geidžiamą partiją „padaryti”. Štai dėl ko sielojosi V. Zasulič po pirmojo nesėkmingo susitikimo su A. Kremeriu, išsigandusi, kad, užuot susitarus su Rusijoje veikiančių organizacijų atstovu, santykiai nutrūks. Štai dėl ko Darbo išvadavimo grupės nariai, nors ir nenoriai, buvo priversti sutramdyti savo neigiamas emocijas bendraudami su A. Kremeriu.

Kita vertus, ir A. Kremeriui reikėjo įgaliojimų iš Darbo išvadavimo grupės. Tik taip, remdamiesi G. Plechanovo ir jo rato žmonių autoritetu, vilniečiai galėjo tikėtis pagrindinių Rusijos imperijos miestų socialdemokratų paramos, organizuojant partijos steigiamąjį suvažiavimą. Forsuoti tokios partijos kūrimą skatino artėjantis II Internacionalo V kongresas, kuris Londono kongreso nutarimu turėjo įvykti 1899 metais Vokietijoje. Pravartu priminti, kad II Internacionalo Paryžiaus kongrese 1889 metais G. Plechanovas mandato iš Rusijos neturėjo, Briuselio kongrese 1891 metais dėl tos pačios priežasties net nedalyvavo, o mandatą į Ciuricho kongresą 1893 metais gavo visiškai netikėtai prieš patį kongresą iš Peterburgo, nuo nežinomo iki tol socialdemokratų ratelio. Nepaisant Darbo išvadavimo grupės išankstinių pastangų ir į Londono kongresą 1896 metais siunčiant rusų delegatus, iškilo nemažai problemų. 1897 metų susitikimuose su A. Kremeriu G. Plechanovas, P. Akselrodas, V. Zasulič jam tiesiogiai nurodė, kad, nesusijungus Rusijos socialdemokratams į vieną partiją, formaliai nėra kam atstovauti tarptautiniuose socialistiniuose kongresuose ir apskritai užsienyje⁴. Todėl 1897 metų rugpjūčio pabaigoje grįžęs iš užsienio, A. Kremeris suintensyvino organizacinę veiklą ir, jau anksčiau įgijęs ryšius Rusijos imperijoje bei įgaliojimus iš užsienio, forsavo RSDDP

I suvažiavimo šaukimą. Tuo metu įkurtas žydų Bundas in corpore įėjo į RSDDP autonomijos teisėmis.

Nors II Internacionalo V kongresas įvyko tik 1900 metais Paryžiuje, o tarp įvairių rusų socialdemokratų organizacijų nebuvo aiškios partinės subordinacijos, vis dėlto geidžiamas tikslas nominaliai buvo pasiektas. G. Plechanovas ir kiti rusų socialdemokratų Paryžiaus kongrese formaliai atstovavo jau ne kažkokiems neaiškiems rateliams ar žydų darbininkų profsajungoms, o solidžiai skambančiai Rusijos socialdemokratų darbininkų partijai.

Rusijos socialdemokratų organizavimo procese vilniečiai, aišku, turėjo ir tam tikrų savų sumetimų, mąstė ir apie žydų problemas. Žydų Bundo kūrėjai manė, kad ši klausimą spręsti reikia kartu su socialiniu ir su Rusijos revoliucijos klausimu. Žydų darbininkų profesinių sąjungų sujungimas į centralizuotą organizaciją, apimančią visą žydų diasporą Rusijos imperijoje, kaip tik ir reiškė bandymą ieškoti ir naujo žydų klausimo sprendimo. Pasisakydami už žydų lygiateisiškumą pilietine prasme, žargono vartojimą propagandos ir agitacijos tikslais, Bundo lyderiai iš pradžių nekėlė žydų nacionalinio atgimimo idėjos. Dar 1898 metais Vilniaus bundininkai, taip pat ir Michailas Goldmanas, neigė nacionalinės idėjos reikšmę ir pasisakė prieš Lietuvos išskyrimą į atskirą valstybę⁵.

1899–1900 metais tarp bundininkų vyko politinis lūžis. Lemtingo posūkio esmę bene geriausiai IV Bundo suvažiavime (1901 m.) išsakė Michailas Goldmanas: „Iki šiol mes buvome žymūs kosmopolitai, – mes turime tapti nacionaliniais“⁶. Nors bundininkai neatsisakė Rusijos valstybinio integralumo idėjos, tačiau pradėjo reikalauti žydų kultūrinės ir nacionalinės autonomijos. Ivritą laikę mirusia, jokių perspektyvų neturinčia kalba, bundininkai ėmė pasisakyti už žydų nacionalinį atgimimą jidiš kalbos pagrindu. Kaip rodo archyvinė medžiaga, Vilniuje tarp bundininkų ir sionistų komitetų XX amžiaus pradžioje vyko aštri politinė kova. Manau, kad šių klausimų ištyrimas, apskritai žydų darbininkų judėjimo istorijos tyrinėjimai, susidarius šiuo metu palankioms sąlygoms, galėtų būti sėkmingai vykdomi Vilniaus universitete.

NUORODOS

¹ Šis konfliktas gana detalai aprašytas G. Štrobelio monografijoje Žr.: *Georg W. Strobel. Die Partei Rosa Luxemburgs, Lenin und die SPD. (Der polnische „europäische“ Internationalismus in der russischen Sozialdemokratie).* – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1974. S. 77f.

² *Таштарев К. М. Рабочее движение в Петербурге (1893–1901 г.г.).* – Ленинград: Рабочее издательство „Прибой“, 1924. С. 109–111.

³ Ten pat. P. 111.

⁴ *Кремер А. Основание Бунда // Пролетарская революция. 1922. 11. – С. 52.*

⁵ Vyšniauskas A. Lietuvos Socialdemokratijos politinė transformacija 1898 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). – Vilnius: Žaltvykslė, 1991. T. 3. P. 67–131.

⁶ Бухбиндер Н. А. История еврейского рабочего движения в России. – Ленинград: Академическое издательство, 1925. С. 89.

ARŪNAS VYŠNIAUSKAS

VILNIUS AS A CENTER OF THE JEWISH BUND

S u m m a r y

The article deals with the role of the Jewish Social Democrats of Vilnius in the process of the consolidation of the Russian Social Democratic movement. In the autumn of 1897, the General Jewish Workers' Union in Russia and Poland was established in Vilnius. Earlier, in the summer of that year, an important agreement was concluded in Switzerland between A. Kremer, the leader of the Jewish Social Democrats of Vilnius, and G. Plekhanov's Group. A. Kremer received written authorizations to convene a constituent congress of the Russian Social Democrats. It was decided at the 1st Congress of the Russian Social Democratic Workers' Party which took place in Minsk (about 200 km. away from Vilnius) in the spring of 1898, that the Jewish Bund was an incorporated part of the RSDWP. Five of the 9 participants in the 1st Congress of the RSDWP were Jews, with 3 representatives among them of the Bund from Vilnius.

The Jewish Social Democrats of Vilnius still did not raise the idea of the Jewish national revival in 1898, nor did they recognize the importance of the national idea in general. The Bundists spoke out, *inter alia*, against Lithuania as an independent state, separated from Russia. In 1899–1900, a political break took place among the Bundists. The essence of this break was expressed perhaps most explicitly by M. Goldman (Liber). He urged his associates to give up cosmopolitanism and to focus on their Jewish identity on the basis of the Yiddish language. While coming out for cultural and national autonomy of the Jews, however, Jewish Social Democrats of Vilnius remained supporters of the state integrity of the Russian Empire.